

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПЕДАГОГІВ НА КУРСАХ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ В СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

WAYS TO DEVELOP THE COMPETENCE POTENTIAL OF TEACHERS IN IN-SERVICE TRAINING COURSES IN THE SYSTEM OF POSTGRADUATE TEACHER EDUCATION

У статті досліджується питання шляхів розвитку компетентісного потенціалу педагогів у процесі долучення до курсів підвищення кваліфікації в системі післядипломної педагогічної освіти. Ця проблема актуалізується з прийняттям Професійного стандарту вчителя. Цим нормативним документом визначено професійні функції, які можна виконувати, урахувавши постійні зміни в соціальних реаліях й освітній системі, лише систематично підвищуючи власний компетентісний потенціал, що включає сукупність знань, умінь, навичок, особистісних якостей та досвіду, які визначають поведінкові реакції, ціннісні орієнтири вчителя і дають змогу сформуванню позитивне ставлення до себе в професії, мати професійну мобільність та резильєнтність.

Метою статті є визначити шляхи розвитку компетентісного потенціалу вчителя через залучення його до спецкурсів в системі ППО.

На основі аналізу наукових джерел авторами сформульовано дефініцію «компетентісний потенціал педагога» як систему постійно відновлювальних та збільшуваних ресурсів особистості вчителя в поєднанні з її можливостями і досягненнями (здібностей, природно обумовлених професійно важливих якостей, позитивних наслідкових факторів та ін.), що дає змогу виконання вчителем своїх трудових функцій через володіння низкою унормованих професійних компетентностей.

Автори також виокремлюють шляхи розвитку компетентісного потенціалу вчителів: особистісно-рефлексивний; соціально-партнерський; дослідницько-пошуковий; інституційний, описують як приклад інституційного шляху створення й апробовану в умовах курсів підвищення кваліфікації ЖОІППО програму спецкурсу «Конструювання компетентісно орієнтованих завдань для учнів базової середньої школи».

В означеній програмі описано змістові орієнтири для розвитку компетентісного потенціалу вчителів на курсах підвищення кваліфікації, як от: опрацювання основних положень Державного стандарту базової середньої освіти; з'ясування кореляції понять ключова компетентність і наскрізні вміння; вивчення компетентісного потенціалу галузей; опрацювання компетентісного підходу до оцінювання, ролі наскрізних умінь у цьому процесі, взаємозалежності видів оцінювання, аналіз методичних кейсів на предмет розвитку наскрізних умінь та їх оцінювання, ознайомлення з інструментами формувального оцінювання; повторення сутності поняття «компетентність»; з'ясування структури та ознак компетентісно орієнтованого завдання, особливостей створення і оцінювання компетентісних завдань; ознайомлення з поняттям «Зворотний дизайн»; створення дизайну завдань; відпрацювання навичок зворотного

зв'язку; аналіз складених завдань; пошук ефективних рішень для навчання.

Профіль програми містить очікувані результати навчання та перелік компетентностей, які будуть розвинути у педагогів. Важливим складником програми є методичні орієнтири, базовані на основних підходах до освіти дорослих.

У статті представлено результати вихідного діагностування педагогів, які засвідчують результативність онлайн-навчання за створеною програмою і вказують на вектори створення інших програм, що мають бути націлені на відпрацювання ціннісних орієнтацій учителів, які працюють в НУШ.

Ключові слова: компетентісний потенціал, наскрізні вміння, підвищення кваліфікації, післядипломна освіта, професійні й особистісні ресурси педагога.

The article examines the issue of ways to develop the competence potential of teachers in the process of joining in-service training courses in the system of postgraduate teacher education.

This problem is becoming more relevant with the adoption of the Professional Standard for Teachers. This normative document defines professional functions that can be performed, taking into account constant changes in social realities and the educational system, only by systematically improving their own competence potential, which includes a set of knowledge, skills, personal qualities and experience that determine the behavioural reactions, value orientations of the teacher and allow to form a positive attitude to themselves in the profession, have professional mobility and resilience.

The purpose of the article is to identify ways to develop the competence potential of teachers through their involvement in special courses in the system of in-service teacher training.

Based on the analysis of scientific sources, the authors formulate the definition of «competence potential of a teacher» as a system of constantly renewing and increasing resources of the teacher's personality in combination with his/her capabilities and achievements (abilities, naturally occurring professionally important qualities, positive consequential factors, etc.), which allows the teacher to perform his/her labour functions through the possession of a number of standardised professional competences.

The authors also identify the ways of developing teachers' competence potential: personal and reflective; social; research and search; institutional; describe as an example of the institutional way the special course programme «Designing competence-based tasks for basic secondary school students» created and tested in the context of the ZhOIPPO in-service training courses.

This programme describes the content guidelines for developing teachers' competence potential in in-service training courses, such as: study of the main provisions of the State Standard of Basic Secondary Education; clarification of the correla-

УДК 378.046-021.68:37.018.46
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/63.2.23>

Смагіна Т.М.,
канд. пед. наук,
завідувачка кафедри методики
викладання навчальних предметів
Комунального закладу
«Житомирський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти»
Житомирської обласної ради

Шуневич О.М.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри методики викладання
навчальних предметів
Комунального закладу
«Житомирський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти»
Житомирської обласної ради

tion between the concepts of key competence and cross-cutting skills; study of the competence potential of branches; study of the competence approach to assessment, the role of cross-cutting skills in this process, the interdependence of types of assessment, analysis of methodological cases for the development of cross-cutting skills and their assessment, familiarisation with the tools of formative assessment; repetition of the essence of the concept of «competence»; clarification of the structure and signs of competence
The programme profile contains the expected learning outcomes and a list of competences to be developed in teachers. An important com-

ponent of the programme is the methodological guidelines based on the main approaches to adult education.

The article presents the results of the initial diagnosis of teachers, which testify to the effectiveness of online learning under the created programme and indicate the vectors for creating other programmes that should be aimed at developing the value orientations of teachers working in the NUS.

Key words: *competence potential, cross-cutting skills, professional development, postgraduate education, professional and personal resources of a teacher.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Упродовж останніх років в Україні активно здійснюється реформування освіти, що передбачає широкий спектр змін і вдосконалення різних сфер освітньої системи. Відповідно до етапів реформи були розроблені та впроваджуються нові стандарти та модельні програми, а це, у свою чергу, зумовлює створення закладом власної освітньої програми, введення нових предметів, інтеграцію навчання та більший фокус на розвитку компетентностей учнів, що, без сумніву, неможливо без залучення компетентнісного потенціалу педагогів, сутність якого проявляється в можливості використовувати набуті компетентності для досягнення поставлених цілей, успішного функціонування та розвитку закладу освіти.

Компетентнісний потенціал педагога має велике значення для розвитку його особистості, для створення сучасного освітнього середовища в закладі освіти, що, зрештою, впливає і на розвиток суспільства в цілому. Маючи значний компетентнісний потенціал, учитель може виконувати трудові функції, прописані в професійному стандарті за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», які передбачають здатність до втілення педагогом сучасних змісту освіти та інструментів навчання, створення інклюзивного, безпечного освітнього середовища через плекання партнерських стосунків суб'єктів освітнього процесу, до прогнозування, організації та оцінювання спільної освітньої діяльності, до безперервного розвитку власної професійної компетентності [1].

Компетентнісний потенціал педагога включає сукупність знань, умінь, навичок, особистісних якостей та досвіду, які визначають його поведінкові реакції, ціннісні орієнтири, що дає змогу педагогові формувати позитивне ставлення до себе в професії, мати професійну мобільність (здатність до сприйняття нового, готовність змінюватися відповідно до потреб суспільного розвитку) та резильєнтність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор, в яких розглядають

цю проблему і підходи її розв'язання. Сьогодні питання розвитку професійного потенціалу педагога є достатньо актуальним. Науковці досліджують цей феномен як аспект професійної компетентності, як складову усвідомленого планування професійного розвитку, зокрема створення професійної траєкторії (Г. Полякова, В. Сидоренко) [2], програми професійного розвитку (Т. Водолазська) [3], освітнього маршруту педагога (Л. Мартинець) [4], ресурсної карти розвитку (О. Шуневич) [5]; вивчають розвиток професійного потенціалу вчителя через фасилітативний підхід (І. Авдєєва, О. Галицан, Т. Сорочан, А. Хоменко) [7; 8; 9; 10]; компетентнісний підхід у розвитку професійного поступу вчителя (Т. Смагіна) [11].

Отже, проблему можна визначити як відносно досліджену, але публікацій з питань розвитку окремих компонентів компетентнісного потенціалу педагога в системі післядипломної педагогічної освіти наразі не вистачає.

Тому **метою статті** є визначити шляхи розвитку компетентнісного потенціалу вчителів через залучення їх до спецкурсів в системі післядипломної педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спираючись на дослідження О. Цокур [12] про особистісний потенціал особистості, визначимо *компетентнісний потенціал педагога як систему постійно відновлювальних та збільшуваних ресурсів особистості вчительки/учителя в поєднанні з її/його можливостями і досягненнями (здібностей, природно обумовлених професійно важливих якостей, позитивних наслідкових факторів та ін.), що дає змогу виконання вчителем своїх трудових функцій через володіння низкою унормованих професійних компетентностей.*

Для початку визначимо основні компоненти компетентнісного потенціалу педагогів (рис. 1).

Вищезазначені компоненти є основою для створення партнерського навчального середовища, активної взаємодії з учнями, сприяння їх розвитку та досягнення успіху.

Загалом, компетентнісний потенціал учителів – це складна синергетична система, яка має відповідні точки біфуркації, перехід через які може бути як хаотичний, невизначений, з випадковими

Рис. 1. Основні компоненти компетентнісного потенціалу педагогів

діями, а може відбуватися в усвідомленому, прогнозованому режимі. Перехід через певні невідворотні події у професійному зростанні є багатоваріантним, багатовекторним процесом, у якому важливим є вибір учителькою (- ем) (самостійно чи разом з тьюторкою/ом) сценарію свого майбутнього розвитку, створення власної траєкторії професійного поступу.

Розвиток компетентнісного потенціалу відбувається в процесі професійного розвитку вчительки/ля, який, на думку Лук'янової Л., Аніщенко О., складається з ряду взаємопов'язаних циклів: індивідуальний розвиток через навчання; навчання і розвиток у групах; організаційне навчання й розвиток; міжорганізаційних (корпоративне, галузеве, мережеве) навчання й розвиток, а також у процесі саморозвитку, що відбувається через подолання суперечностей між реальним рівнем професіоналізму та уявним [13]. Виходячи з цього, для розвитку свого компетентнісного потенціалу педагогиня/ог може використовувати різні стратегії. Визначимо шляхи руху вчительки/ля професійною траєкторією для зміцнення власного компетентнісного потенціалу.

1. Особистісно-рефлексивний. Учителі можуть самостійно вибудовувати власний професійний розвиток: оновлюють знання, апробують нові педагогічні методи, у процесі саморефлексії змінюють систему власних цінностей, використовуючи онлайн-ресурси та навчальні матеріали, відвідуючи семінари, тренінги, конференції, читаючи фахову літературу і спілкуючись з колегами. Педагоги розробляють план підвищення власної кваліфікації та ведуть рефлексивний щоденник, у якому фіксують свої успіхи, проблеми, висновки та перспективи подальшого розвитку. Це шлях вдумливої роботи над собою, критичної оцінки власних дій, і, зрештою, професійного зростання.

2. Соціально-партнерський. Педагоги розвиваються у процесі взаємодії та співпраці з колегами, ініціюючи чи долучаючись до освітніх проєктів. Це дає змогу обмінюватися ідеями, отримувати зворотний зв'язок та вдосконалювати свій досвід, водночас учителі стають учасниками спільноти, будуючи горизонтальну професійну мережу, що додає професійного, соціального ресурсу.

3. Дослідницько-пошуковий. Учителі, вивчаючи індивідуальні особливості та потреби своїх учнів, моделюють компетентнісні завдання та ситуації, що сприяють розвитку предметних та ключових компетентностей, спостерігають за поступом учнів, вибудовуючи власну методичну систему і розширюючи свій компетентнісний потенціал.

4. Інституційний. Навчання на курсах підвищення кваліфікації в системі післядипломної освіти за спеціально розробленими освітніми програмами. Крім визнаного сертифіката, учителі отримують досвід роботи як з предметними знаннями, так і з міждисциплінарним змістом, що сприяє розвитку цілісного бачення світу, усвідомлення власної візії і місії в умовах реформування освіти. У межах курсів учителям нерідко пропонуються спецкурси, які спрямовані на вишкіл певних умінь, на які є особливо великий запит у педагогів.

Зрозуміло, що ці шляхи не є автономними, учитель може поєднувати їх залежно від потреб, цілей, контексту. Скажімо, ведення рефлексивного щоденника може стати дієвим інструментом для кожного з визначених і обраних учителем шляхів.

Важливо наголосити, що розвиток компетентнісного потенціалу педагога – це неперервний процес, який вимагає самомотивації, відкритості до нового та бажання постійно вдосконалюватися.

Орієнтуючись на другий модуль типової програми підвищення кваліфікації вчителів закладів загальної середньої освіти, що називається «Організація освітнього процесу в закладі загальної

середньої освіти» [14], було визначено *змістові орієнтири* для розвитку компетентнісного потенціалу вчителів на курсах підвищення кваліфікації.

1. Опрацювання основних положень Державного стандарту базової середньої освіти: мета, ціннісні орієнтири, результати навчання, ключові компетентності, наскрізні вміння, компетентнісний потенціал галузей, інтеграція.

2. З'ясування кореляції понять «ключова компетентність» і «наскрізні вміння». Вивчення компетентнісного потенціалу галузей.

3. Опрацювання компетентнісного підходу до оцінювання, ролі наскрізних умінь у цьому процесі, взаємозалежності видів оцінювання, аналіз методичних кейсів на предмет розвитку наскрізних умінь та їх оцінювання, ознайомлення з інструментами формування оцінювання.

4. Повторення сутності поняття «компетентність». З'ясування структури та ознак компетентнісно орієнтованого завдання. Особливостей створення і оцінювання компетентнісних завдань. Ознайомлення з поняттям «Зворотний дизайн». Створення дизайну завдань.

5. Відпрацювання навичок зворотного зв'язку. Аналіз складених завдань. Пошук ефективних рішень для навчання.

Добір методичних орієнтирів для навчання педагогів здійснено з урахуванням сучасних підходів до освіти дорослих, зокрема фасилітативного, андрагогічного, контекстного, з дотриманням принципу інтеграції формальної, неформальної, інформальної освіти дорослих, що дає змогу формуванню нових освітніх потреб у тих, хто навчається. Подаємо профіль програми спецкурсу (табл. 1).

Очікувані результати:

Знання й розуміння:

– сутності основних ідей, принципів побудови Державного стандарту повної загальної середньої освіти;

– сутності компетентнісного підходу в освіті;

– особливостей конструювання завдань, спрямованих на формування ключових компетентностей та наскрізних умінь.

Уміння:

– упроваджувати методи формування компетентностей учнів відповідно до цілей уроку та потреб учасників освітнього процесу;

– формувати в учнів ключові компетентності та вміння, спільні для всіх компетентностей;

– використовувати інформаційні і методичні ресурси для складання компетентнісно зорієнтованих завдань;

– оцінювати результати навчання на засадах компетентнісного підходу.

Диспозиції:

– цінність особистості;

– готовність до реалізації цілей освіти;

– здатність до конструктивної взаємодії з учасниками освітнього процесу;

– створення освітнього середовища на засадах довіри і поваги;

– професійна мобільність та гнучкість.

Формування та розвиток умінь в учителів конструювати компетентнісно зорієнтовані завдання сприятиме здатності до виконання більшості трудових функцій, зокрема застосуванню сучасних змісту освіти, методик і технологій, партнерській взаємодії з учасниками освітнього процесу, організації здорового, безпечного, розвивального, інклюзивного освітнього середовища, управління освітнім процесом, безперервному професійному розвитку [1].

Зрештою, такий курс сприятиме розвиткові низки професійних компетентностей, як от:

мовно-комунікативної (А1), оскільки педагоги під час навчання перебувають у процесі освітньої взаємодії з колегами, опановують різні стратегії освітньої комунікації з учасниками освітнього процесу;

предметно-методичної (А2), оскільки вчителі у процесі роботи залучені до практики конструювання змісту занять відповідно до обов'язкових результатів навчання, до добору сучасних та ефективних методик інтегрованого навчання через розвиток в учнів ключових компетентностей та відповідних наскрізних умінь.

інформаційно-цифрової (А3), оскільки вчителі знаходяться в процесі пошуку і оцінки інформації, оперування нею, залучення учнів до опанування різних стратегій роботи з джерелами інформації.

компетентність педагогічного партнерства (Б1-3), оскільки у процесі навчання створюються умови для суб'єкт-суб'єктної взаємодії, створення спільноти учнів, у якій кожен відчуває себе її частиною, може конструктивно і безпечно взаємодіяти з усіма учасниками освітнього процесу.

проектувальної (В.3), оскільки вчителі у процесі навчання осмислюють можливості створення освітнього середовища для учня в процесі виконання компетентнісно зорієнтованих завдань, проєктує часові і просторові межі.

прогностичної (Г.1), оскільки вчителі, плануючи різні види компетентнісно зорієнтованих завдань учаться прогнозувати результати освітнього процесу; **організаційної (Г.2)**, оскільки вчителям пропонуються ситуаційні завдання які тренують уміння організувати роботу з учнями різного віку, в різних форматах (онлайн, офлайн, змішане).

оцінювально-аналітичної (Г.3), оскільки педагоги в режимі реального часу і менторської підтримки навчаються методично правильно оцінювати результатів навчання; аналізувати ці результати для покращення поступу своїх учнів і власної методики навчання.

Таблиця 1

Профіль навчальної програми спецкурсу «Конструювання компетентісно орієнтованих завдань для учнів базової середньої школи».

	Змістові орієнтири	Методичні орієнтири	Професійні компетентності, що розвиваються
1.	Державний стандарт базової середньої освіти: звіряємо координати	Пошук ключових понять. Побудова карти поняття в застосунку Mind meister (мозковий штурм). Обговорення результатів.	Предметна Мовно-комунікативна Прогностична
2.	Компетентнісний підхід. Компетентнісний потенціал галузі.	Виконання завдання на застосунку Word Woll (сортування ключових компетентностей і наскрізних умінь). Обговорення кореляції понять. Групове завдання «Компетентнісний потенціал галузі: від нормативів до уроку». Обговорення.	Інформаційно-цифрова Оцінювально-аналітична
3.	Наскрізні вміння. Результати навчання Компетентнісний підхід до оцінювання	Перегляд відео https://www.youtube.com/watch?v=xvNYaheZmF4 Аналіз конспекту уроку на предмет наявності в ньому моментів для розвитку наскрізних умінь Дайджест інструментів формувального оцінювання навичок	Оцінювально-аналітична Предметна
4.	Компетентність. Структура компетентності. Нормативне трактування.	Робота з текстом Державного стандарту. Створення стіни слів до теми «Компетентність». Обговорення суті складових компетентності з фокусом на урок.	Здатність до навчання впродовж життя Предметна
5.	Компетентісно зорієнтовані завдання. Ознаки і структура	Робота в групах «Еталонне компетентісно зорієнтоване завдання: ознаки, структура, вимоги до складання».	Психологічна Емоційно-етична Педагогічного партнерства
6.	Дизайн КОЗ: від потреб до оцінювання	Мінілекція «Зворотний дизайн: поради вчителю» Колективна робота «Дизайн компетентісно зорієнтованого завдання за заданим стимулом: від потреб до оцінювання»	Проектувальна Інноваційна
7.	Рефлексивна студія	Колективна робота на інтерактивній дошці. Заповнення матриці SWOT. Обговорення. «Від еталонів до реальності: ресурси і ризики; бар'єри і можливості»	Рефлексивна Предметна

навчання протягом усього життя (Д.2), оскільки учителі націлюються на постійний пошук професійних спільнот, ресурсів для власного професійного зростання, пошуку ідей для створення цікавих і змістовних завдань для учнів.

рефлексійної (Д.3), оскільки педагоги знаходяться в ситуації перманентного аналізу власної діяльності та діяльності своїх колег, навчаються усвідомлювати потреби всіх учасників освітнього процесу і враховувати їх під час складання компетентісно зорієнтованих завдань.

Заняття проводилися за формою дистанційного навчання з використанням дистанційних технологій у синхронному режимі. Результати вхідного/вихідного діагностування вказують на позитивну динаміку розвитку професійного потенціалу учителя, зокрема знань, умінь, навичок, особистісних якостей та досвіду, які дають змогу педагогу ефективно реалізовувати основні підходи державного стандарту.

Результати зворотного зв'язку засвідчили в цілому позитивні конотації у відгуках слухачів. Так, 86% вказують на вдало дібраний контент для навчання, 88,8% – на активні й інтерактивні

способи опрацювання інформації, 79% зазначили, що по-іншому (методичною правильно) сформулювали для себе сутність компетентісно зорієнтованих завдань, 83% респондентів проаналізували надані кейси і дали влучні коментарі щодо методичних огріхів.

Утім, важливо і надалі працювати зі ставленнями і цінностями, бо нечисленні критичні зауваження до курсу стосувалися саме неготовності до прийняття ідей НУШ, і, зрештою, мобільності й гнучкості вчителя.

Висновки і подальші перспективи дослідження. Насамкінець зауважимо, що розвиток компетентісного потенціалу учителя в системі ППО враховує шляхи професійного розвитку та основні підходи освіти дорослих, спрямовані на виявлення потреб педагогів, створення програм, які визначають змістові орієнтири навчання, методичні орієнтири та професійні компетентності, які розвиваються.

У процесі навчання за такими програмами учитель вибудовує траєкторію збільшення і відновлення власних професійних та особистісних ресурсів в поєднанні з можливостями і досягненнями,

що дає змогу виконувати трудові функції через володіння низкою унормованих професійних компетентностей.

Перспективами подальших досліджень може бути вивчення стратегій розвитку компетентнісного потенціалу вчителя в міжкурсовий період.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text>
2. Полякова Г. Напрями моделювання індивідуальної освітньої траєкторії безперервної освіти педагогічних працівників. URL: <http://tme.umo.edu.ua/docs/3/10polspw.pdf> (Дата звернення 20.09.2020).
3. Сидоренко В. Планування і реалізація індивідуальної освітньої траєкторії вчителя української мови та літератури за кредитно-модульною системою підвищення кваліфікації. URL: [file:///D:/Downloads/Vpo_2010_1\(1\)_24.pdf](file:///D:/Downloads/Vpo_2010_1(1)_24.pdf) (Дата звернення 17.09.2020).
4. Водолазська Т. Професійна програма розвитку педагога в системі підвищення кваліфікації. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vipysku/17/statti/vodolazska.htm (Дата звернення 20.09.2020).
5. Мартинець Л. Управління професійним розвитком учителів: навч.-метод. посіб. Вінниця, 2016. С. 50–52.
6. Шуневич О. М. Домінантні складові ресурсної карти розвитку професійної компетентності педагога. *Безперервний професійний розвиток педагогічних працівників Нової української школи в умовах післядипломної освіти регіону* : зб. матеріалів регіонал. наук.-практ. інтернет-конференції, 26 жовтня 2020 р. Житомир : ЖОІППО, 2020.
7. Авдєєва І. М. Принципи педагогічної фасилітації. *Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. Вип. 26 у 4 т. / за ред. С. Д. Максименко. Київ : Главник, 2005. Т. 1. С. 24–28.
8. Галицан О. А. Формування педагогічної фасилітації майбутніх учителів у процесі навчання у вищому навчальному закладі. *Наукові праці. Серія: Педагогіка, психологія і соціологія*. Вип. 5 (155). Ч. 1. Донецьк : ДВНЗ «ДонНТУ», 2009. С. 223–227.
9. Сорочан Т. М. Фасилітація – нова функція післядипломної педагогічної освіти. *Освіта на Луганщині*. 2004. № 2 (21). С. 8.
10. Хоменко А. В. Фасилітація як феномен гуманних відносин учителя й молодшого школяра. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету*. (Педагогічні науки). № 1. Бердянськ : БДПУ, 2009. 272 с.
11. Смагіна Т. М. Карта реалізації компетентнісного потенціалу в освітньому процесі. *Народна освіта* : електронне наук. фах. вид. 2020. Вип. № 2 (41).
12. Словник-довідник з професійної педагогіки / за ред. А. В. Семенової. Одеса : Пальміра, 2006. С. 145.
13. Освіта дорослих : короткий термін. словник / авт.-упоряд. Лук'янова Л. Б., Аніщенко О. В. Київ ; Ніжин : Лисенко М. М., 2014. С. 79.
14. Типова програма підвищення кваліфікації вчителів закладів загальної середньої освіти, які впроваджують новий державний стандарт базової середньої освіти. URL: <http://surl.li/ebenv>